

מזמור קל"ט

"ה' חקרתיני וידע" – "חקרני א-ל ודע..."

(חלק שלישי)

א למנצח לדוד מזמור

<p>אודך על פי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד. לא נכחד עצמי ממך אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ. גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו זמים יצרו ולא (ולו קרי) אחד בהם.</p>	<p>יד ז</p>	<p>ה' חקרתיני וידע. אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק ארחי ורבעי זרית וכל דרכי הסכנתה. כי אין מלה בלשוני הו' ידעת כלה. אחור וקדם צרתיני ותשת עלי כפכה.</p>	<p>א ב ג ד ה</p>
<p>ולי מה יקרו רעיד א-ל מה עצמו ראשיהם. אספרם מחול ירבון הקיצתי ועודי עמד.</p>	<p>יז ח</p>	<p>פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה. אנה אלך מרוחק ואנה מפניך אברח.</p>	<p>ב ו ז</p>
<p>אם תקטל א-ל לוח רשע ואנשי דמים סורו מני. אשר ימרוך למזמה נשוא לשוא עריך.</p>	<p>יט ו</p>	<p>אם אסק שמים – שם אתה ואציעה שאול – הנך. אשא כנפי שחר אשכנה באחרית ים. גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך.</p>	<p>ח ט י</p>
<p>הלוא משנאיד ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט. תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי.</p>	<p>כא</p>	<p>ואמר : אך חשך ישופני ולילה אור בעדני. גם חשך לא יחשיך ממך ולילה פיוס יאיר כחשיכה כאורה.</p>	<p>יא יב</p>
<p>חקרני א-ל ודע לבבי בתנני ודע שרעפי. וראה אם דרך עצב בי ונחני בדרך עולם.</p>	<p>כג ז</p>	<p>כי אתה קנית כליתי תספני בבטן אמי.</p>	<p>ג יג</p>

ג. המחצית השנייה (פסקאות ד-ז)

מבוא

המחצית השנייה מורכבת מארבע פסקאות המובחנות היטב זו מזו בנושאייהן. מחצית זו מציבה בפנינו שני אתגרים גדולים, אתגרים שלא עמדו בפנינו בפירושה של המחצית הראשונה.

האתגר הראשון הוא אתגר הפרשנות: בשתי הפסקאות הראשונות, פסקאות ד-ה, ישנם פסוקים סתומים ביותר. בפרשנותם של פסוקים אלו תלויה הגדרת הנושא של כל אחת משתי הפסקאות הללו. אמנם אמרנו כי הפסקאות במחצית השנייה מובחנות בנושאייהן, ובכך חש הקורא כבר בקריאה ראשונה, אולם במה שנוגע לפסקאות ד-ה, יתקשה הקורא להכריע מהו בדיוק הנושא של כל אחת מהן.

שונה המצב בפסקאות ו-ז: אמנם גם בהן יש קשיים פרשניים, אך הם אינם כה חמורים, ואין בהם כדי לגרום למעיין להתלבט בשאלה מהו הנושא של כל פסקה. הנושא הזה ניכר כבר בקריאה ראשונה.

האתגר השני העומד לפנינו במחצית השנייה של מזמורנו, הוא בירור שאלת אחדותה. על אחדותה של המחצית הראשונה עמדנו בסעיפים הקודמים של עיונו בלא קושי מיוחד. ראינו כי נושא אחד חורז את שלוש הפסקאות שלה, והצבענו גם על ההתקדמות ההגיונית מפסקה לפסקה.¹ אולם המחצית השנייה אינה מבטיחה לנו 'חיים קלים' כמו בקודמתה. לאחר שנעמוד בעזר ה' באתגר הפרשנות של הפסוקים הקשים, ולאחר שנגדיר את נושאייהן של ארבע הפסקאות (במידת האפשר), תעמוד לפנינו במלוא חומרתה שאלת הקשר ההגיוני ביניהן, ושאלת ה'זרימה' הרעיונית במהלך המחצית השנייה כולה. ולבסוף תעמוד לפנינו שאלת הנושא של המחצית כולה.

בארבעת תתייהסעיפים הבאים נתמודד עם אתגר הפרשנות, ונבאר בקיצור את ארבע הפסקאות כסדרן. כדי לשמור על מסגרת העיון בלא להאריך מעבר למידה, לא נפרוש את דעות הפרשנים השונים כולם, אלא נביא את הפירושים העיקריים ונחתור בקיצור אל הפירוש הנראה בעינינו. בסעיף ד ננסה להתמודד עם האתגר השני שצינו – חשיפת הקשר בין הפסקאות ונושא המחצית השנייה כולה.

1. פסקה ד (יד-טז) – "לא נִכְחַד עֲצָמֵי מִמֶּךָ"

יד	אוֹדֶךָ עַל כִּי נוֹרְאוֹת נִפְלִיתִי	נִפְלְאִים מַעֲשֶׂיךָ	וְנִפְשִׁי לִדְעַת מְאֹד.
טו	לֹא נִכְחַד עֲצָמֵי מִמֶּךָ	אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּסִתְּרִי	רַקְמֹתַי בְּתַחְתֵּיזוֹת אֶרְץ.
טז	גְּלַמִּי רָאוּ עֵינֶיךָ	וְעַל סִפְרְךָ כָּלָם יִפְתְּבוּ	מִמֵּי יִצְרוּ וְלוֹ אֶחָד בָּהֶם.

פסקה ד מיוחדת משאר פסקאות המזמור בכך שכל אחד משלושת פסוקיה מכיל שלוש צלעות, בעוד שאר פסוקי המזמור, מלבד פסוק יב, מכילים אך שתיים.

המפרשנים כולם, הקדמונים והחדשים, מסכימים שהנושא של פסקה זו הוא פלא ההיווצרות של העובר בבטן אמו, פלא שעליו מודה המשורר לבוראו. באמת, שתי צלעות בפסקה מבטאות דבר זה כמעט במפורש:

טו ... אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּסִתְּרִי רַקְמֹתַי בְּתַחְתֵּיזוֹת אֶרְץ.

אמרנו 'כמעט במפורש' משום שגם בפסוק זה אין הדבר נאמר במילים ברורות (כשם שהדבר נאמר במפורש בפסוק יג "תִּסְכְּנִי בְּבֶטֶן אִמִּי"). אולם המפרשים הסכימו בדרך כלל כי פירוש התיבה "בְּסִתְּרִי" הוא בסתר הרחם, ואף הצירוף "תַּחְתֵּיזוֹת אֶרְץ" נאמר בהשאלה על רחם האם המצוי בשיפולי בטנה.²

מן המפורש בשתי הצלעות הללו מתחייב גם הפירוש של הצלע שלפניהן:

טו לא נִכְחַד עֲצָמֵי מִמֶּךָ

מילים אלו כשלעצמן, יכולות היו להתפרש על ידיעת ה' את המשורר כאדם בוגר, מצב המתואר במחצית הראשונה באופנים שונים. אך כיוון שהצלעות הבאות אחר כך בפסוק זה עוסקות ביצירת הוולד, נתפרשה אף צלע זו כביטוי לידיעת ה' את העובר שבמעיי אמו.³

¹ עמדנו על כך במבוא תת-סעיף 1; בסעיף ב; ובהערה 15; ובסעיף ב; כולו.

² השימוש במטאפורה זו קשור בוודאי בתיאור בריאת האדם "עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה".

³ ובהתאמה לכך, נתפרשה המילה "עֲצָמֵי" על ידי כמה מפרשים כמתארת את תכונת העובר. כך פירש ראב"ע:

וכך התפרשה אף הצלע הבאה אחרי השתיים 'המפורשות':

טז גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךָ

כלומר, עיני ה' רואות את העובר במעי אמו אף בשלב שהוא 'גולם' – בשלב המוקדם של ההיריון, כשבעובר עדיין אין ניכרים האיברים.⁴

ממילא נוכל 'להמשיך' את הפירוש הזה לאחור, גם לפסוק יד הפותח את הפסוקה:

יד אֹדְדָךְ עַל פִּי נוֹרְאוֹת נִפְלִיתִי נִפְלְאִים מַעֲשֶׂיךָ וְנִפְשִׁי יִדְעֵת מְאֹד.

אמנם הפסוק כשלעצמו יכול היה להתפרש על כל אירוע מופלא בחייו של הדובר, אך מפני ההמשך, בפסוק טו, נתפרש אף פסוק זה כהודאה על פלאי יצירתו של הדובר בהיותו בבטן אמו, וכפירוש רד"ק:

עלילות נוראות⁵ יש ביצירתי, ואודך עליהם. כי "נִפְלְאֵתִי"⁶ – ביצירה... "נִפְלְאִים מַעֲשֶׂיךָ" בי "וְנִפְשִׁי יִדְעֵת" – היא תדע מעשיך הנפלאים (ביצירתי) ותודה לך עליהם.

עד כאן ניסינו לאתר את נושאה של פסוקה ד מתוך המפורש בשתי צלעות במרכזה, מה שמחייב לפרש גם את שאר פסוקיה בהתאם לנושא זה. אלא שישנו שיקול פרשני נוסף וכבד משקל לקביעת נושא הפסוקה: פסוקה ד נסמכת בכתוב אל פסוקה ג (החותמת את המחצית הראשונה של המזמור), ובפסוקה ג הרי הנושא הנדון הוא חד-משמעי: יצירת הוולד בבטן אמו. פסוקה ד ממשיכה אפוא לדון בנושא זה. ואף ששתי הפסקאות הללו שייכות לשתי מחציות שונות מאוד זו מזו (דבר שהפרשנים לא היו מודעים לו), ואף שיצירת הוולד בבטן אמו נזכרת בכל פסוקה לשם מטרה שונה (בפסוקה ג – כהמחשה לידיעתו המקפת של ה' את המשורר; בפסוקה ד – כפלא שעליו מודה המשורר לה') – בכל זאת סמיכות הפסקאות הללו זו אל זו היא שיקול פרשני חשוב.

ובכן, אם נדמה היה שדרכנו בפירוש הפסוקה הרביעית הלכה עד עתה למישרין, אנו מגיעים לשתי הצלעות האחרונות בפסוקה זו (הסיפא של פסוק טז) ונעצרים:

טז ... וְעַל סִפְרְךָ כָּלֵם וְקָתְבוּ יָמִים יָצְרוּ וְלֹא (וְלוֹ קָרִי) אֶחָד בָּהֶם.

עמוס חכם כותב על פסוק זה (בהערה 22 א):

פירוש כל התיבות שבפסוק זה ברור, ואף על פי כן הקשר הדברים בכתוב סתום מאוד.

ואכן, אין בתשע המילים הללו אף לא מילה קשה אחת שיש ספק במשמעה,⁷ אך קשה מאוד להבין מהו התוכן הנמסר במילים אלו. ואף כשיעלה בידינו לקשר בין המילים ליצירת תוכן מסוים, האם תוכן זה יהא המשך מובן של הדברים הקודמים בפסוקה ד?

הנה הקשיים העיקריים בפסוק זה:

עֲצָמִי – הכוח שלתולדת, שלא נראה ולא יצא במעשה, ככוח הזוקן בנער הקטן, והדיבור בנולד, ואם הוא (– ואף אם הוא) נכחד ממראה העין.

ראב"ע גוזר את המילה 'עצמי' מן המילה 'עוצם' שפירושה כוח ("לחץ וְעֶצֶם גְּדִי"), והכוונה לכוח הגלום בעובר להתפתח בהמשך. רד"ק, לעומת זאת, כתב: "יש מפרשים אותו כמו 'עצמי' בפתח העיין, שפירושו גופי". ולפי פירוש זה אין הכרח לפרש מילים אלו על העובר דווקא, אלא מפני המשך הפסוק.

⁴ בהתאמה לכך נתפרשה המילה 'גולם' כמו בלשון חכמים: גוש חומר שעדיין לא עוצב להיות כלי, ועל כן אינו מקבל טומאה (לדוגמה: "גולמי כלי מתכות" – חכמים מטהרים, כלים י"ב, ו).

⁵ רד"ק הולך כאן בעקבות ראב"ע הכותב: נוֹרְאוֹת תואר לעלילות' (– אף שאת המילה 'עלילות' יש להשלים במחשבה), כמו 'וְנִדְבַר אֶתֶם קְשׁוֹתִי' (בראשית מ"ב, ז), גם שם יש להשלים את המילה 'עלילות', אף כי משמעותה שם אינה בדיוק כבמקומנו).

⁶ רד"ק ומפרשים נוספים (רי"ד, המאירי) מעתיקים את המילה 'נפלאתי' עם האות אל"ף, ולא כפי שהיא כתובה בנוסח שבידינו "נִפְלִיתִי". אפשר שכך הייתה גרסתם בפסוק, אך אפשר שכך הם פירשו את המילה 'נפלאתי' (ולא כפירוש ספורנו "נפלאתי ונבדלתי משאר בעלי החיים"). פירושם זה מתחייב מן המשך "נִפְלְאִים מַעֲשֶׂיךָ".

⁷ כמובן, מלבד חילוף הנוסח בין הכתיב 'לא' לקרי 'לוי', שאין זה קושי בפירוש המילה אלא זהו קושי בקביעת הנוסח של הפסוק.

- א. **"ספָרָךְ"** – מהו 'ספרו של ה' ומה כתוב בו? במקרא מוזכר ספרו של ה' בכמה הקשרים⁸. האם 'ספר ה' במזמורנו הוא אחד מאלה הנזכרים במקרא, או שמא הוא ספר שונה מהם, ותוכנו אחר? ואם כן, מהו תוכן זה?
- ב. **"כָּלֶם"** – למה רומזת המילה 'כולם' במשפט **"וְעַל סִפְרָךְ כָּלֶם יִכְתְּבוּ"**? בכל המשפטים הקודמים מראשו של פסוק טו דיבר המשורר על עצמו (בהיותו עובר בבטן אמו) בגוף ראשון יחיד. וכך הדבר אף בראשו של פסוק טז **"גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיִךְ"**. מי הם אפוא 'כולם'?
- יש קשר בין השאלה הקודמת לשאלה הנוכחית: לוי ידענו מהו ספרו של ה' ומה כתוב בו, מסתבר שהיינו מבינים מי הם 'כולם' הנכתבים בו; וניתן להפוך ולומר: לוי ידענו מי הם (או מה הם) 'כולם', ודאי היינו יודעים גם מהו תוכנו של 'ספר ה' במזמורנו.
- ג. **"יָמִים יִצְרוּ"** – האם הפועל 'יוצרו' מתייחס לימים, וכוננת המילים היא הימים שנוצרו, או שעתידים להיווצר? פירוש זה אינו נוח: השורש יצ"ר מקביל בדרך כלל לשורש בר"א, ושניהם מתייחסים בדרך כלל לבריאה ממשית (אף אם אינה מוחשית, כגון **"יוצַר אֹר וּבֹרָא חֹשֶׁךְ"**). הימים הם מסגרת הזמן שבו מתרחשת הבריאה, אך לא נאמר עליהם שהם נבראו⁹.
- אפשרות אחרת היא שהפועל 'יוצרו' מתייחס ל'כולם' שבמשפט הקודם, ואילו המילה 'ימים' היא תיאור הזמן שבו יוצרו כולם. אלא שכל עוד אין לנו יודעים מי הם 'כולם' לא התקדמנו הרבה.
- ד. **"וְלֹא אֶחָד בָּהֶם"** – זהו הצירוף הסתום מכל. האם הכינוי הרומז 'בהם' מתייחס ל'ימים', או שמא ל'כולם'? ומהו ה'אחד' שיצא מכללם, ומדוע?
- וכאילו כדי להוסיף מבוכה, באים הכתיב והקרי לא/לו הנראים כסותרים זה את זה¹⁰. אם נלך אחר הכתיב, נשאלת השאלה, מה באה המילה 'לא' לשלול? ואם נלך אחר הקרי – 'לו' – למי? הפרשנים שפירשו את הקרי אמרו ש'לו' פירושו לה'. אולם דבר זה קשה: לאורך כל המזמור פונה המשורר אל ה' בגוף שני כנוכח, וכך הדבר אף בפסוק זה עצמו – **"וְעַל סִפְרָךְ כָּלֶם יִכְתְּבוּ"**. מדוע אינו אומר **"ולך אחד בהם"**? טענה זו מכריעה לפרש על פי הכתיב 'ולא'.

סדרת הקשיים שהעלינו בפירושן של תשע המילים שבפסוק טז עלולה להותיר אותנו בחוסר תקווה וכמעט בייאוש מהאפשרות לעמוד על פירושן. סיוע לפירושן של מילים אלו ניתן אולי בכל זאת לקבל מן הפסוקים הקודמים. אם באנו להציע את כל הפירושים השונים ולדון בהם, אין לנו מספיקים. על כן נציע שני פירושים מתקבלים על הדעת שהובאו בדברי הראשונים:

⁸הנה ארבעה אזכורים:

1. בשמות ל"ב, לב–לג טוען משה בתפילתו **"...וְאֵם אֵין מְחַנֵּי נָא מִסִּפְרָךְ אֲשֶׁר כְּתַבְתָּ"**, וה' עונה לו **"מִי אֲשֶׁר חָטָא לִי אֶמְחַנֶּנּוּ מִסִּפְרֵי"**. משמע שספר זה הוא 'ספר החיים', שבו רשומים כל בני האדם החיים (וטענת משה בדבריו אלו היא כטענתו במקום אחר – במדבר י"א, טו: **"הֲרַגְנִי נָא הָרִגִי"**).
2. 'ספר החיים' במשמעות דומה מוזכר גם בתהילים ס"ט בקללת המשורר את צורריו (פסוקים כ–כט) בפסוק כט: **"מְחַנֵּי מִסִּפְרֵי חַיִּים / וְעַם צְדִיקִים אֶל יִכְתְּבוּ"**.
3. במלאכי ג', טז נאמר: **"וַיִּכְתֹּב סֵפֶר זִכְרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי ה' וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ"**, ומשמע שבספר זה נכתבים מעשיהם הטובים של יראי ה' וחושבי שמו, בדומה ל'ספר הזכרונות' של המלך אחשוורוש (אסתר ו', א) שעליו נכתב מעשהו הטוב של מרדכי. ושמה הוא 'ספר החיים', שהרי מן הפסוק בתהילים שהבאנו לעיל אתה למד, שביספר חיים נכתבים צדיקים.
4. בישעיהו ל"ד, טז נאמר: **"דְּרָשׁוּ מֵעַל סֵפֶר ה' וּקְרְאוּ, אַחַת מִהֶנּוּ – מַחִיּוֹת הַבַּר וְעוֹפוֹת הַבַּר הַמֵּאֲכֹלִסִּים אֶת אֶרֶץ אֲדוּם הַחֲרָבָה) לֹא נִגְדְּרָה"**. יש מפרשים ש'ספר ה' הוא ספר שבו רשומים כל בעלי החיים שברא ה' בעולמו. עמוס חכם ז"ל בפירושו לפסוק בידעת מקרא מביא פירוש מעין זה. אפשר שגם ספר זה הוא 'ספר החיים' – ספר הכולל את כל החי על פני האדמה. בפירושו של עמוס חכם מובאים גם פירושים אחרים, כגון שספר ה' הוא ספר 'תורת' ה'.

⁹ אמנם בתהילים ע"ד, יז נאמר: **"קִיץ נְחַרְף אֶתָּה יִצְרָתֶם"**.

¹⁰ המסורה ציינה 17 מקומות במקרא שבהם הכתיב 'לא' והקרי 'לו'. מראי מקום לכל המקומות הללו מופיעים בתהילים מהדורת 'הכתר' בעין המסורה למזמור ק', ג **"הוא עֲשֵׂנוּ וְלֹא/וְלוֹ אֶנְחֵנוּ"**.

פירוש ראב"ע

וְעַל סִפְרָךְ פְּלָם – (– מוסב) על איבריו. כאילו צורתו כתובה על ספר, והיא יוצאת (– לפועל) בלא תוספת ובלא מגרעת. ימים יצרו – כמו "בְּטָרְם הָרִים יִגְדוּ" (תהילים צ', ב), מגזירת יצירה. וטעם ולא אֶחָד בָּהֶם – בדרך אל"ף (– על פי הכתיב 'ולא'), כי על ספרך כל איבריי ומתכונתם נכתבו באותם הימים שיוצרו, ולא היה אחד מהם ניכר ונבדל. כי בכוח התולדת להיות צורת העין והאוזן והלב בטיפה הראשונה, ואם (– וגם אם) אין שם אבר נבדל.¹¹

את פירושו מתחיל ראב"ע בפתרון המילה 'פְּלָם' ומפרשה 'על איבריו' – של העובר. 'סִפְרָךְ' הוא ספר שבו מתפרטים האיברים השונים של כל עובר ועובר, וכן היום שבו יופיע כל איבר בגופו במהלך ההיריון. רשימתם של איברים אלו אשר 'יצרו' – במשך ה'ימים' של ההיריון, רשומה בספרו של ה' עוד בטרם נוצר ולו אבר אחד מהם בפועל.

ספרו של ה' המוזכר בפסוק טז מתפרש לדברי ראב"ע כספר 'אישי' שיש לכל עובר אנושי, ובו ציון הימים שבהם ייוצר כל איבר ואיבר בגופו. והדבר קשה, שכן על ספר כזה לא שמענו במקום אחר במקרא, והוא גם אינו דומה לספרים האחרים המוזכרים בו, שהם ספרים הנוגעים לכלל ולא לפרט.¹²

קושי נוסף וחמור יותר יש לציין ביחס לפירוש המילה 'פְּלָם', שהיא לדעת ראב"ע כינוי רומז לאיברים שעתידים להתפתח בעובר. אולם הללו לא נזכרו כלל עד עתה, וכיצד ניתן לרמוז אל מה שכלל לא פורש לפני כן?

שאלה זו עשויה לאבד מחומריתה אם נתבונן על הפסקה כולה כתיאור תהליך. פסוק טו וראשו של פסוק טז מתארים שלושה שלבים ראשוניים ביצירת הוולד, מה שמחייב כי השלב הבא יהיה תיאור 'האיברים' הנוצרים בעובר, שאליהם רומזת התיבה 'פְּלָם'.

הבה נבאר שלבים אלו (לאו דווקא כפירוש ראב"ע):

- אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּסֶטֶר – "בתשמיש" (– הנעשה בסתר) – רש"י.
- רָקְמֹתַי בְּתַחְתֵּי אֶרֶץ – "נעשיתי גוף הנראה כמעשה רוקם... ורידיו ועורקיו ארוגים ושזורים זה בזה" – עמוס חכם.
- גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךְ – השלב שבו העובר הוא 'גולם' – גוש בשר, קודם יצירת האיברים.
- מהו השלב הבא בהתפתחות העובר במעי אמו? הווה אומר, התפתחות האיברים בתהליך איטי וקבוע מראש, ואת זאת מתאר המשורר במילים "וְעַל סִפְרָךְ פְּלָם" (– כל האיברים) 'פְּתַבּוּ'.

אם נסכם את פירושו של ראב"ע, שבדרכו הלכו רד"ק והמאירי בהבדלים קלים, הרי שבפסקה ד המשורר מודה לה' על פלא יצירתו בבטן אמו בתהליך מוקפד ומתוכנן של התפתחות העובר, על פי תוכנית א-לוהית המוציאה את איבריו מן הכוח הטמון בעובר משעה ראשונה שנוצר, אל הפועל.

פירוש רש"י

גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךְ – מאז בראת את העולם ראו עיניך את כל גלמי הדורות הבאים. וְעַל סִפְרָךְ פְּלָם יִפְתְּבוּ – ספר תולדות אדם שהראית לאדם הראשון. יִפְתְּבוּ – כמו 'נכתבו'. ימים יצרו ולא אֶחָד בָּהֶם – לסוף ימים רבים היו עתידין להיבראות ולא היה עדיין אחד מהם נברא בהן. זהו פירושו לפי המסורת (– הכתיב) שכתוב 'ולא'.¹³

¹¹ פירושו זה של ראב"ע משלים את פירושו לראש פסוק טו "לא נִכְחַד עֲצָמֵי מִמֶּךָ" שהובא בהערה 3.

¹² א. אמנם אין זה מן הנמנע שמשורר מזמורנו ישתמש בדימוי עצמאי ומקורי להבעת רעיונו.

ב. עמוס חכם ז"ל ניסה לרכך את הייחודיות של הדימוי ואת חריגתו מדימויים אחרים שבהם נזכר ספר ה': "תפס המשורר לשון דימוי, כאילו ספר יש לבורא, ונכתבו בו כל הבריות העתידות להיברא, וכל ענייניהן לכל פרטיהן". אם כן אין זה ספר 'אישי'.

ג. ראב"ע עצמו ניסה לברוח מן הקושי בכתבו: "כאילו צורתו כתובה על ספר", ולא שייך ספר זה לה', כפי הכתוב במזמור "וְעַל סִפְרָךְ".

¹³ נוסח פירוש רש"י הוא על פי מהדורת פירוש רש"י על הנ"ך 'פרשנדתא' של הרב יי מארשן הי"ד, כרך ג, תהילים, תרצ"ו. נוסח זה הוא על פי רוב כתבי היד שעמדו לנגד עיני המהדיר וכן על פי דפוס ראשון (סלוניקי 1515). ברם בכתב יד אחד (קארלרווא רייכלין 10) אשר נכתב בסוף המאה הי"ג, וכן בדפוס בומברג של מקראות גדולות (1523) מובאת לאחר המילים 'את כל גולמי הדורות הבאים' תוספת לדברי רש"י:

גְּלָמִי – זהרתי ותבנית צורתי בטרם היוולדי ובטרם בואי לעולם 'רָאוּ עֵינַיךְ'.

הבה נבאר את דברי רש"י. פירושו למילים "גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךָ" נראה קשה: הרי המשורר מדבר על עצמו בגוף ראשון יחיד, כיצד מפרש זאת רש"י על 'גולמי הדורות הבאים'?

נראה שרש"י הבין את המקרא כך: 'אף את גולמי ראו עיניך', ועל זאת הוסיף רש"י: 'שהרי מאז בראת את העולם ראו עיניך את גולמי הדורות הבאים, ובתוכם אף את גולמי. על פי זאת, אין מדובר כאן בראיית ה' את העובר בבטן אמו, אלא את תוכנית יצירתו של האדם, של כל אדם, עוד בטרם נוצר. 'גולם' פירושו אפוא 'תבנית צורתו של האדם בטרם נולד ובטרם בא לעולם'.¹⁴ את המילים "וְעַל סִפְרָךְ כָּלֵם וְקִתְבוֹ" מפרש רש"י, בעקבות מדרש חז"ל למילים אלו, כמתייחסות לפסוק בספר בראשית ה', א "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם".¹⁵ ספר תולדות אדם הוא באמת ספרו של ה', שאותו ה'ראה לאדם הראשון, ובו כלולים גולמי הדורות הבאים כולם, שכולם תולדותיו של אדם הראשון.¹⁶

ובכן, ה' רואה את גולמו (- תכנית לידתו) של כל אדם ואדם, אף שבני אדם אלו יוצרו 'לסוף ימים רבים', ובשעת בריאת העולם 'לא היה עדיין אחד מהם נברא'. את מידתו זו של ה', קורא הדורות מראש, המכיר את תבנית צורתו של כל אדם שעתיד להיבראות בעולם, ניתן לסכם במילים הבאות בתוספת לרש"י (המובאת בהערה 13):

ואלו הם פלאי מפעלות א-לוהים ומשפט גבורתו, שעתידות גלויים לפניו בטרם תבואנה.

על פי פירושו של רש"י, תפקידו של פסוק טז הוא להרחיב את האמור בפסוק טו שלפניו, מן ההווה אל העבר הרחוק של בריאת העולם, ומן החוויה האישית לאמירה כללית ביחס לכל בני האדם. כלומר: לא זו בלבד שה' מכיר את המשורר מרגע היווצרו בבטן אמו (כבפסוק טו: "אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּסִתְרִי, רֶקֶמְתִּי בְּתַחְתֵּי אֶרְצִי"), אלא ה' מכיר אותו עוד בטרם נוצר בבטן אמו, מאז היותו כלול ב'ספר תולדות אדם' הראשון, כאשר כבר אז ראה ה' את 'גולמו' – את תבנית צורתו של המשורר. ודבר זה אינו מיוחד למשורר, אלא הוא נוגע לכל יצורי עולם, שכולם נכתבו ב'ספר תולדות אדם', וכולם גלויים לפני ה' בטרם נוצרו בעולם. המעבר בכתוב על פי פירוש רש"י מן הדיבור האינטימי השירי של המשורר על עצמו בהיותו עובר בבטן אמו, אל הרעיון המופשט וההגותי של הכרת ה' את גולמי כל בני האדם מאז בריאת העולם, הוא קצת קשה, ונראה שרש"י הלך בדרכם של מדרשי חז"ל למזמורנו שהכיר.¹⁷

וְעַל סִפְרָךְ כָּלֵם וְקִתְבוֹ – וכל יצורי עולם כמוני כמוהם, גם כולם בטרם היבראם, יחדיו גלויים לפניך.

יָמִים יִצְרוּ וְלֹא אֶחָד בָּהֶם – כל מעשה האדם ותכלית הימים גלויים לפניך כאילו יוצרו כבר, אף על פי שלא היה אחד מכולם ולא היה עדיין אחד בעולם. ואלו הם פלאי מפעלות א-לוהים ומשפט גבורתו, שעתידות גלויים לפניו טרם תבאנה, וכן הוא אומר 'בְּטָרֶם אֶצְרָךְ בְּבֶטֶן יְדַעְתִּידָּ גוֹי' (ירמיהו א', ד).

מארשן הביא תוספת זו בהערות הנוסח שלו, תוך שהוא מציין את המקורות לתוספת, ואילו במהדורת מקראות גדולות 'הכתרי' הובאה התוספת במקומה, בתוך פירוש רש"י, בסוגריים מרובעים ובאותיות קטנות. אולם בכל המהדורות הנדפסות האחרות, שמקורן הראשון הוא דפוס בומברג, מובא פירוש רש"י עם התוספת בערבוב, המקשה את הקריאה הרצופה ואת ההבנה של דברי רש"י (כפי שהדבר בדפוס בומברג גם כן).

הפירוש בתוספת דומה לפירוש רש"י, אך גם שונה ממנו בכמה נקודות. קשה לדעת מיהו בעל התוספת הזאת, הנושאת אופי לשוני קדום, ובסיומה אף מזכירה את סגנונו של רש"י עצמו. מסתבר שזהו פירוש מקביל לפירוש רש"י, אשר מקורו בבית מדרשו של רש"י, ואולי הוא אף מהדורה מוקדמת של פירוש רש"י עצמו.

תופעה זו אופיינית לפירוש רש"י על תהילים, שמרובות בו מאוד תוספות מסוגים שונים. ר"י מארשן הי"ד הקדיש לנושא זה את המבוא לכרך השלישי במהדורתו.

¹⁴ פירוש זה מבוסס על התוספת בהערה 13, שכאמור היא מהווה גרסה מורחבת של פירוש רש"י, שאולי קדמה לגרסה שלפנינו או שמא נכתבה במקביל לפירושו.

¹⁵ כך נאמר בתנחומא בובר לפרשת בראשית סימן כח (עמ' יא):

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם – זהו שאמר הכתוב 'גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיךָ' (- שהם דברי אדם הראשון לה'). עד שאדם היה מוטל גולם, הראהו הקב"ה דור דור ודורשיו, דור דור וצדיקיו, דור דור ורשעיו, עד שיחיו המתים. אמר לו (- הקב"ה לאדם הראשון): כל מה שראו עיניך – וְעַל סִפְרָךְ (- ספר תולדותיך) כָּלֵם וְקִתְבוֹ.

ממדרש זה נטל רש"י את הפירוש ש'ספר תולדות אדם' הוא ספר המכיל את כל העתידים לצאת מזרעו של אדם הראשון עד סוף הדורות. ספר זה הוא אמנם ספרו של אדם הראשון (במדרש), אך בפשט המזמור כפי שפירשו רש"י זהו ספרו של ה'.

¹⁶ ניתן אפוא לזהות ספר זה עם 'ספר החיים' (ראה הערה 8), אלא שיש כאן הרחבה: ספר החיים אינו כולל רק את בני האדם החיים בשעה זו, אלא את כל בני האדם שעתידים לחיות בעולם.

¹⁷ מקבילות למדרש תנחומא בובר שהבאנו בהערה 15 מופיעות במקומות שונים, ואחת מהן הוא מדרש תהילים למזמורנו בסופו (עמ' 529–530 במהדורת בובר).

הצעה שלישית

על בסיס פירוש של רש"י נציע פירוש שונה הנראה בעינינו קרוב יותר לפשוטו של מקרא:

- פתיחת פסוק טז "גְּלָמִי רָאוּ עֵינַיִךְ" היא המשך לפסוק טו, וכוונתן של מילים אלו היא, כדברי ראב"ע ופרשנים נוספים רבים, כי ה' ראה את המשורר בהיותו 'גולם' – עובר במעי אמו (בשלב זה או אחר של ההיריון). 'ראייתו' של ה' את גולם העובר משמעה ידיעתו, קביעת קיומו.
 - את הכינוי הרומז 'גולם' נפרש בדומה לרש"י כרומז לנושא המפורש בצלע הקודמת – 'גְּלָמִי' – ומרחיב אותו: 'גולמי כלל האישים בעולם'. אולם שלא כמו רש"י, אנו מציעים כי אין הכוונה לבני האדם שעתידיים להיווצר בכל הדורות הבאים, אלא לאלה שכבר נוצרו בפועל במעי אמו. לאמור: לא את גולמי העובר בלבד ראו עיניך, אלא את גולמי כלל בני האדם.
 - על פי זאת, ספרו של ה' הוא 'ספר החיים', שבו נרשמים כל האנשים החיים בעולם, ואין הכוונה ל'ספר תולדות אדם' על פי פרשנות המדרש שרש"י אימץ.
 - זמן רישומם של בני האדם ב'ספר החיים' הוא משעת היותם עוברים בבטן אימם. הפועל 'יִקְתְּבוּ' מבטא פעולה מתמשכת – כולם הולכים ונכתבים בספר ה'.
 - ומתי תהא כתיבתם בספר החיים? ב'יָמִים' (ש) יִצְרֶוּ בהם – כלומר בשעת יצירתם בבטן, או אז 'יכתבו על ספרך'.
 - ומי הם הנכתבים בספר זה? "וְלֹא אֶחָד בָּהֶם" – לא אחד בלבד, יחיד ומיוחד מבני האדם, אלא 'גְּלָמִים' – כלל בני האדם נכתבים בספר החיים בשעת יצירתם.¹⁸
- על פי פירוש זה, מטרתו של המשורר להרחיב את אמירתו האישית בנוגע לפלאי יצירתו בבטן אמו, לאמירה התקפה ביחס לכלל בני האדם – מה שנכון אליי נכון ביחס ל'כולם', ולא רק ליחיד סגולה נבחרים, אלא לכלל בני האדם – "וְעַל סִפְרְךָ כָּלֵם יִקְתְּבוּ".

(המשך העיון יישלח בשבוע הבא)

• •
 • כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תשפ"א •
 • עורכת: נחמה בן אדרת •
 • •
 • בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון •
 • האתר בעברית: <https://www.etzion.org.il> •
 • האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
 • משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
 • דוא"ל: office@etzion.org.il •
 • •

¹⁸ פירוש זה ל"וְלֹא אֶחָד בָּהֶם" כתב פרופ' משה גרסיאל ב'עולם התנ"ך'.